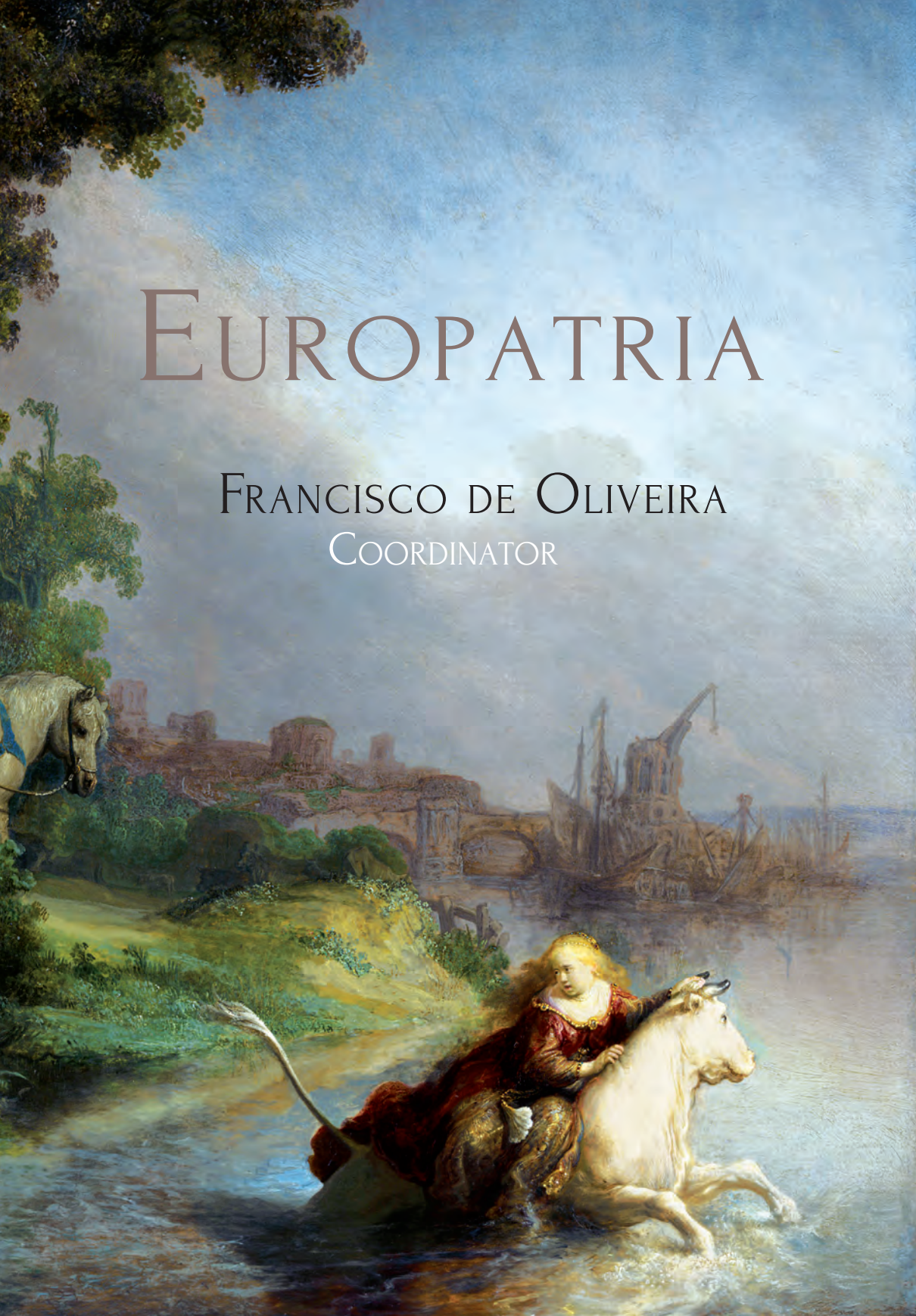

EUROPATRIA

FRANCISCO DE OLIVEIRA
COORDINATOR

GERMANY

The border of the Roman Empire north of the Alps passed along the Rhine and Danube rivers and was shortened by the Limes. This area is occupied nowadays by the Netherlands, Belgium, Luxembourg and Germany. In the Roman period these countries did not yet exist, and Celtic and Germanic tribes lived there.

Today, when the Dutch, Belgians, Luxembourgers or Germans look for Roman texts recounting the history of their particular country, they discover that almost all the Roman texts which are of interest for the history of *one* of these countries are at the same time also important for the other countries mentioned. And some of these texts also represent valuable historic sources for France and other neighbouring countries as well! In short, these Roman texts are not only of national but also of great international significance.

In a deeper sense, however, this goes for *all* the texts in this collection: when we try to read these texts in their broader historical context, we become increasingly aware of how closely we, Europeans, are connected by our common history.

1. Arminius, the “Liberator of Germania”

In the second book of the *Annales*, Tacitus mentions that the leader of the Cherusci, Arminius, lost the favour of his countrymen

soon after his victory over the Romans (9 AD), and was eventually murdered by them. In this context, Tacitus recognizes Arminius's historical achievement:

*“Ceterum Arminius, abscedentibus Romanis et pulso Marboduo regnum adfectans, libertatem popularium adversam habuit, petitusque armis cum varia fortuna certaret, dolo propinquorum cecidit: **liberator haud dubie Germaniae** et qui non primordia populi Romani, sicut alii reges ducesque, sed florentissimum imperium laccessierit, proeliis ambiguus, bello non victus. Septem et triginta annos vitae, duodecim potentiae explevit, caniturque adhuc barbaras apud gentes ...”*

(Tacitus, *Annales* 2. 88)

2. Carolingian Renaissance

At the time of Charlemagne, the Roman Empire had ceased to exist and Roman civilization had collapsed. Knowledge of Latin had also declined, as demonstrated by the words which are said to have been used as a baptismal formula at the time: *Baptizo te in nomine patria (!) et filia (!) et spiritus sancti.*

In 800 A.D. Charlemagne crowned himself as Emperor in Rome, thus establishing a link with the Roman Empire. One of his historical achievements consisted in reforming education (Carolingian Renaissance). Einhard relates that Charlemagne also worked on his own education:

(Carolus Magnus) ... erat eloquentia copiosus et exuberans poteratque quicquid vellet apertissime exprimere. Nec patrio tantum sermone contentus, etiam peregrinis linguis ediscendis operam impendit. In quibus Latinam ita didicit, ut aequae illa ac patria lingua orare sit solitus, Graecam vero melius intellegere quam pronuntiare poterat. Adeo quidem facundus erat, ut etiam dicaculus appareret.

*Artes liberales studiosissime coluit, earumque doctores plurimum veneratus magnis adficiebat honoribus. In discenda grammatica Petrum Pisanum diaconem senem audivit, in ceteris disciplinis **Albinum cognomento Alcoinum**, item diaconem, de Britannia Saxonici generis hominem, virum undecumque doctissimum, praeceptorem habuit...*

(Einhard, *Vita Caroli Magni*, cap. 25)

3. Charlemagne's letter to Pope Leo III

The relationship between church and state was a conflicting one, especially in the early Middle Ages. In 796 Charlemagne sent a letter to Pope Leo III in which he presented his view of the relationship between state and church. Here he refers to an agreement which he had made with the predecessor of this pope, Hadrian I:

*Sicut enim cum beatissimo patre, praedecessore vestro, sanctae paternitatis pactum inii, sic cum beatitudine vestra eiusdem fidei et caritatis inviolabile foedus statuere desidero, quatenus, apostolicae sanctitatis vestrae divina gratia advocata precibus, me ubique apostolica benedictio consequatur, et sanctissima Romanae ecclesiae sedes Deo donante nostra semper devotione defendatur. Nostrum est secundum auxilium divinae pietatis sanctam undique Christi ecclesiam ab incursu paganorum et ab infidelium devastatione **armis defendere foris, et intus catholicae fidei agnitione munire**. Vestrum est, sanctissime pater, elevatis ad Deum cum Moyse manibus **nostram adiuvere militiam**, quatenus vobis intercedentibus Deo ductore et datore populus Christianus super inimicos sui sancti nominis ubique semper habeat victoriam, et nomen Domini nostri Iesu Christi toto clarificetur in orbe.*

(Caroli Magni epistolae, in: *Bibliotheca rerum Germanicarum*. IV: *Monumenta Carolina*, ed. P. Jaffé. Berlin 1867. Neudruck Aalen 1964)

4. The Concordat of Worms

Later on, the dispute over the relationship between state and church sometimes assumed dramatic forms (“Canossa”). A complete victory for the papacy would probably have furthered the development of a theocracy, while a victory for royalty would have meant the development of a state church. This dispute soon came to concentrate on the question of whether or to what extent temporal rulers should have influence over the allocation of church offices (“Investiture Controversy”). It was only with the Concordat of Worms (1122 A.D.) that an agreement was reached which would lead to a lasting separation of state and church. Historians believe that it also paved the way for the rule of law in Europe.

The contracting parties of the Concordat of Worms were Henry V and Pope Calixtus II. According to this agreement, Henry V accepted the Church’s demand that it be allowed to decide on the allocation of church offices itself. Pope Calixtus II, for his part, conceded that the selection of German bishops and abbots should take place in the presence of the king or his representatives.

Edict of Henry V

*In nomine sanctae et individuae Trinitatis. Ego Heinricus Dei gratia Romanorum imperator augustus pro amore Dei et sanctae Romanae ecclesiae et domini papae Calixti et pro remedio animae meae dimitto Deo et sanctis Dei apostolis Petro et Paulo sanctaeque catholicae ecclesiae omnem investituram per anulum et baculum, et **concedo in omnibus aecclesiis, quae in regno vel imperio meo sunt, canonicam fieri electionem et liberam consecrationem.** ...*

Et do veram pacem domino papae Calixto sanctaeque Romanae ecclesiae et omnibus, qui in parte ipsius sunt vel fuerunt. Et in quibus sancta Romana ecclesia auxilium postulaverit, fideliter iuvabo et, de quibus mihi fecerit querimoniam, debitam sibi faciam iusticiam. ...

Privilege of Pope Calixtus II

*Ego Calixtus episcopus servus servorum Dei tibi dilecto filio Heinrico Dei gratia Romanorum imperatori augusto **concedo electiones episcoporum et abbatum Teutonici regni, qui ad regnum pertinent, in praesentia tua fieri absque simonia et aliqua violentia; ut, si qua inter partes discordia emergerit, metropolitani et conprovincialium consilio vel iudicio saniori parti assensum et auxilium praebeas. ...***

De quibus vero mihi querimoniam feceris et auxilium postulaveris, secundum officii mei debitum auxilium tibi praestabo. Do tibi veram pacem et omnibus qui in parte tua sunt vel fuerunt tempore huius discordiae.

(Quellensammlung zur Geschichte der Deutschen Reichsverfassung in Mittelalter und Neuzeit. Bearb. K. Zeumer. Tübingen 1913, p. 4)

5. Peter Luder, one of the first German humanists

Humanism, the return to the literary heritage of Greek and Roman antiquity, developed in the 15th century and had its starting point in Italy. The first important humanists included the Italians Guarino Guarini, Marsilio Ficino and Giovanni Pico della Mirandola. One of the first German humanists was Peter Luder (circa 1415-1472), a student of Guarino Guarini, who taught in Ferrara. After Luder had pursued his *studia humanitatis* for about 20 years in Italy, he was appointed by the Count Palatine Frederick the Victorious to teach at the University of Heidelberg in 1456 A.D. Here is an extract from the notice of his lecture:

*Dominus Frydericus princeps Reni (sc. Rheni fluminis) gloriosissimus, Romani imperii vicarius, veterum virtute nulli secundus, maiorum suorum vestigiis inherendo, senatus sui saniori usus consilio **latinam linguam** iam pene in barbariem versam atque perlapsam restaurare suo in gymnasio cupiens, **studia humanitatis** id est poetarum*

oratorum ac hystoriographorum libros publice legi instituit atque decreto suo sanciuuit.

(*Südwesten*, ed. P.G.Schmidt. Sigmaringen 1993, p.14)

Peter Luder saw Italy as the origin of all the sciences (*“Ytaliam nutricem omnium scienciarum antiquissimam”*), and evidently considered himself to be the humanist who was bringing the *studia humanitatis* from Italy to Germany. He expresses this in a distich, modelled on two verses from Virgil’s “Georgica”. His Italian teacher Guarino Guarini is explicitly mentioned in it:

*Primus ego in patriam deduxi vertice Musas
Italico mecum, fonte Guarine tuo.*

(Peter Luder, *Elegia ad Panphilam* 85s., quoted in:
D. Mertens, *Deutscher Renaissance-Humanismus*. in:
Humanismus in Europa. Heidelberg 1998, p.192)

Here are Virgil’s verses for comparison:

Primus ego in patriam mecum, modo vita supersit,
Aonio rediens deducam vertice Musas

(Verg. *G.* 3. 10 s.)

6. Johannes Reuchlin

While Peter Luder concentrated on the *Roman* part of the classical heritage, Johannes Reuchlin (1455-1522) insisted on the inclusion of the *Greek* literature. Just as Luder claimed to have introduced the *studia humanitatis* in general to Germany, Reuchlin made the same claim with regard to Greek literature:

Ego primus omnium Graeca in Germaniam reduxi.

(Johannes Reuchlins *Briefwechsel*, ed. L. Geiger.
Stuttgart 1875 (Hildesheim 1962), p. 275)

In 1518 Reuchlin published a work on the Hebrew language. His preface to this contains a kind of statement of accounts. Here he pointed out that his efforts to revive classical education also included Greek literature. What is interesting is that he had met with great resistance in this endeavour:

*Quondam nempe adulescens ego, dum asperam et rudem seculi superioris philosophiam apud Rauracos (sc. Basel) meditor, statim ad cultum et aequabile genus orationis latinae, sive solutam (sc. prose) velles, sive nodis vinctam (sc. poetry) adjeci animum. Interque primos professores ut esset aliquis etiam usus mei **in restituendis literis**, extra ordinem utriusque generis authores publice docui. Atque id primum studio, magis ut grammatici quam elegantes haberemur, quid enim requireres amplius ab hominibus qui annos jam supra tercentos aliud nihil moliebantur, quam ut barbari essent, unde cum loquendi vitio, amor etiam et voluptas balbutiendi insederat. (...) Deinde accessit **graecarum literarum studium, sine quibus nemo sat politus censeri potest**. Hisce ad philosophiam revocabamur **aristotelicam**, quae non nisi a graecis hominibus proprie ac rite tradi solet. Huc aspirabant, si qui bonis ingeniis non corrupta ista et perturbata disciplina infecti erant. Sensim pueriles scholarum nugae deserebantur. Ibi vero supercilia tollentes **veternosi sophistae**, mirum ut ridiculi, ajebant, literarum genus a nobis tractari alienum a romana pietate, **Graecos schismaticos esse**, interdictas eorum disciplinas **contra ecclesiae decreta** nobis magistris prodi.*

(Johannes Reuchlins *Briefwechsel*, ed. L. Geiger.
Stuttgart 1875 (Hildesheim 1962), p. 283)

7. Martin Luther: Theses on Indulgences

In 1518, the same year in which Reuchlin published the above-quoted account of his efforts to revive classical education, the young humanist Philipp Melanchthon (1497-1560) was appointed to the University of Wittenberg; his mandate was to teach Greek. Melanchthon immediately attracted large flocks of students. He lectured on Homer as much as on Paul; he taught both at the theological and at the arts faculty. One member of Melanchthon's audience was the reformer Martin Luther (1483-1546). The two men formed a life-long friendship and both believed firmly in the principle "*back to the sources*" (*ad fontes*).

In the preceding year, 1517, Luther had published his 95 Theses about Indulgences. The debates over these led to the Reformation. Here are a few of his theses:

1. *Dominus et magister noster Iesus Christus dicendo paenitentiam agite etc. omnem vitam fidelium paenitentiam esse voluit.*

21. *Errant itaque indulgentiarum praedicatores ii, qui dicunt per papae indulgentias hominem ab omni poena solvi et salvari.*

24. *Falli ob id necesse est maiorem partem populi per indifferentem illam et magnificam poenae solutae promissionem.*

27. *Hominem praedicant, qui statim, ut **iactus nummus in cistam** tinnierit, evolare dicunt animam.*

32. *Damnabuntur in aeternum cum suis magistris, qui **per litteras veniarum** securos sese credunt de sua salute.*

43. *Docendi sunt christiani, quod **dans pauperi aut mutuans egenti** melius facit, quam si venias redimeret.*

45. *Docendi sunt christiani, quod, qui videt egenum et neglecto eo dat pro veniis, non indulgentias papae sed indignationem Dei sibi vindicat.*

47. *Docendi sunt christiani, quod **redemptio veniarum est libera, non praecepta.***

50. *Docendi sunt christiani, quod, si Papa nosset exactiones venalium praedicatorum, mallet **Basilicam s. Petri** in cineres ire quam aedificari cute, carne et ossibus ovium suarum.*

94. *Exhortandi sunt Christiani, ut caput suum, Christum, per poenas, mortes infernosque sequi studeant.*

(M. Luther, *Disputatio pro declaratione virtutis indulgentiarum*,
95 Theses)

8. Erasmus of Rotterdam works towards a compromise

The public echo that his theses had surprised Luther. He wanted to bring about a discussion among scholars – in Latin! But an unknown person translated the theses into German, and in a few weeks they had spread all over Germany. Soon ardent supporters of Luther were lining up against indignant opponents and there was a threat of violent altercations.

On both sides, respected personalities tried hard to make the debate more objective. Among them were **Johannes Faber**, the vicar general of the Dominican order in Germany, and several humanists, such as Philipp Melanchthon, Erasmus of Rotterdam (1466/1469-1536), and Conrad Peutinger (1465-1547). One example of such conciliatory efforts is a letter written by **Erasmus of Rotterdam** on November 9th, 1520, during his stay in Cologne, to **Conrad Peutinger**, who lived in Augsburg at the time.

Erasmus urges Conrad Peutinger to “*steer the course of events with moderation*” (*negoci cursum moderetur*). He asks Peutinger to try to ensure that, at the forthcoming **Diet of Worms** (1521), something is achieved which all well-meaning people can assent to (*ut in Wormaciae conventu statuatur aliquid, quod omnibus bonis approbetur*). Here is an excerpt from this letter:

*Lutherus, etiamsi vera scripsisset omnia, tamen eo modo scripsit, ut veritati suum fructum inviderit. Contra qui se huic negotio transversim ingesserunt, sic gesserunt rem apud populum, ut etiamsi causam habuissent optimam, tamen illi plurimum obfuerint sinistro patrocinio. Admonitus est Lutherus, ut stilum verteret et **atrocitatem temperaret**; scribit in dies, ut audio, saeviora. Admoniti sunt hi, ut **moderatio-ribus rationibus rem agerent**; quidam sic egerunt, ut cum Luthero colludere viderentur. Est autem genus hominum, mi Peutingere, quod publico malo saginatur cuique rebus tranquillis male est. Hi nihil magis affectant, quam ut res mortalium sursum deorsum misceantur. ...*

*Breviter: haec tempestas insignem aliquem artificem desiderat, qui negoti cursum moderetur, ut nec fluctibus obruatur nec illidatur vadoso litori et ita, quod aiunt, devitet Scyllam, ne rapiatur in Charybdim; ita malum hoc amputet, ne qua possit excetra repullulascere. Censet igitur (Iobannes) Faber noster **rei summam arbitris doctis, integris et ab omni suspicione alienis delegendam**, non quod Romanus pontifex sit cogendus in ordinem et alieno subiciendus arbitrio, sed quod existimet (Iobannes Faber) illius pietatem hoc sponte volentemque facturam, si cognovit ad publicam christianae religionis tranquillitatem conducere.*

*Sed huius consilii viam ipse (Iobannes Faber) tibi copiosius exponet coram; quae si probabitur, adiunges tuae prudentiae consilium, ut **in Wormaciae conventu statuatur aliquid, quod omnibus bonis approbetur**. Quanquam non dubito, quin hic Iobannes Faber sit tibi pro meritis suis commendatissimus, tamen etiam atque etiam oro, ut tuo in illum studio nonnihil etiam accedat ex mea commendatione.*

(E. König, *Konrad Peutingers Briefwechsel*. München 1923)

9. Philipp Melanchthon: the Augsburg Confession

The above-mentioned efforts to reach an agreement between Luther's supporters and those of the Pope failed. The Emperor Charles V called

for a Diet in Augsburg in 1530 A.D. The subjects were to be the conflict with the Turks and the religious controversy inspired by Luther. He expressed the wish that the religious controversy **might be settled peacefully**. The Protestant princes handed the emperor the Augsburg Confession or "*Confessio Augustana*". This was the work of Philipp Melanchthon, who had struck a mild, conciliatory tone to pave the way for an agreement. Luther endorsed this "*Confessio Augustana*": "*I like it very much, and I cannot improve or change it; and it would not be the done thing either, since I cannot tread as softly.*" Some representatives of the Catholic side also initially assented. Here are a few extracts from the "*Confessio Augustana*":

Articuli fidei praecipui

I. Ecclesiae magno consensu apud nos docent decretum Nicenae synodi de unitate essentiae divinae et de tribus personis verum et sine ulla dubitatione credendum esse; videlicet, quod sit una essentia divina, quae et appellatur et est deus aeternus, incorporeus, impartibilis, immensa potentia, sapiencia, bonitate, creator et conservator omnium rerum, visibilium et invisibilium, et tamen tres sint personae, eiusdem essentiae et potentiae, et coaeternae, pater, filius et spiritus sanctus.

*IV. Item docent, quod homines non possint iustificari coram deo propriis viribus, meritis aut operibus, sed gratis iustificentur **propter Christum per fidem**, cum credunt se in gratiam recipi et peccata remitti propter Christum, qui sua morte pro nostris peccatis satisfecit. Hanc fidem imputat deus pro iustitia coram ipso, Rom. III. et IIII.*

*V. Ut hanc fidem consequamur, institutum est ministerium docendi evangelii et porrigendi sacramenta. Nam **per verbum et sacramenta** tamquam per instrumenta donatur spiritus sanctus, qui fidem efficit, **ubi et quando visum est deo**, in his, qui audiunt evangelium, scilicet quod deus non propter nostra merita, sed propter Christum iustificet hos, qui credunt se propter Christum in gratiam recipi.*

Damnant Anabaptistas et alios, qui sentiunt spiritum sanctum continere sine verbo externo hominibus, per ipsorum praeparationes et opera.

VII. *Item docent, quod **una sancta ecclesia** perpetuo mansura sit. Est autem ecclesia congregatio sanctorum, in qua evangelium recte docetur et recte administrantur sacramenta. Et ad veram unitatem ecclesiae satis est consentire de doctrina evangelii et de administratione sacramentorum. **Nec necesse est ubique esse similes traditiones** humanas seu ritus aut ceremonias ab hominibus institutas, sicut inquit Paulus: *Una fides, unum baptisma, unus deus et pater omnium etc.**

VIII. *Quamquam ecclesia proprie sit congregatio sanctorum et vere credentium, tamen cum in hac vita multi hypocritae et mali admixti sunt, licet uti sacramentis, quae per malis administrantur, iuxta vocem Christi: Sedent scribae et pharisei in cathedra Moisi etc. Et sacramenta et verbum propter ordinationem et mandatum Christi sunt **efficacia, etiamsi per malos exhibeantur.***

Damnant Donatistas et similes, qui negabant licere uti ministerio malorum in ecclesia et sentiebant ministerium malorum inutile et inefficax esse.

IX. *De **baptismo** docent, quod sit necessarius ad salutem, quodque per baptismum offeratur gratia dei, et quod pueri sint baptisandi, qui per baptismum oblato deo recipiantur in gratia dei. Damnant Anabaptistas, qui improbant baptismum puerorum et adfirmant sine baptismo pueros salvos fieri.*

X. *De coena domini docent, quod **corpus et sanguis Christi vere adsint** et distribuuntur vescentibus in coena domini; et improbant secus docentes.*

XI. *De confessione docent, quod **absolutio privata** in ecclesiis retinenda sit, quamquam in confessione non sit necessaria omnium delictorum enumeratio. Est enim impossibilis, iuxta psalmum: “Delicta quis intelligit?”*

XII. De poenitentia docent, quod **lapsis post baptismum** contingere possit remissio peccatorum quocumque tempore, cum convertuntur, et quod ecclesia talibus redeuntibus ad poenitentiam debeat absolutionem impartiri ...

XVI. De rebus civilibus docent, quod legitimae ordinationes civiles sint bona opera dei, quod **christianis liceat gerere magistratus**, exercere iudicia, iudicare res ex imperatoriis et aliis praesentibus legibus, supplicia iure constituere, iure bellare, militare, lege contrahere, tenere proprium, iurare postulantibus magistratibus, ducere uxorem, nubere.

Damnans Anabaptistas, qui interdicunt haec civilia officia christianis; damnans etiam illos, qui evangelicam perfectionem non collocant in timore dei et fide, sed in deserendis civilibus officiis, quia evangelium tradit iusticiam aeternam cordis. ...

Articuli in quibus recensentur abusus mutati

... Non igitur commiscendae sunt potestates ecclesiastica et civilis. Ecclesiastica suum mandatum habet evangelii docendi et administrandi sacramenta. Non irrumpat in alienum officium; non transferat regna mundi, non abroget leges magistratuum, non tollat legitimam obedientiam, non impediatur iudicia de ullis civilibus ordinationibus aut contractibus, non praescribat leges magistratibus de forma reipublicae, sicut dicit Christus: "Regnum meum non de hoc mundo." Item: "Quis constituit me iudicem aut divisorem supra vos?" Et Paulus ait Philipp. III: "Nostra politia in celis est." II Corinth. X: "Arma militiae nostrae non sunt carnalia, sed potentia deo, ad destruendas cogitationes" etc. Ad hunc modum **discernunt nostri utriusque potestatis officia** et iubent utranque honore afficere et agnoscere, utranque dei donum et beneficium esse.

Si quam habent episcopi potestatem gladii, hanc non habent ut episcopi mandato evangelii, sed iure humano donatam a regibus et

imperatoribus ad administrationem civilem suorum bonorum. Haec interim alia functio est quam ministerium evangelii ...

(H. Bornkamm, *Der authentische lateinische Text der Confessio Augustana*. Heidelberg 1956)

10. The Peace of Westphalia

The unresolved conflict between Luther's followers and those of the Pope was one of the main causes of the Thirty Years War (1618-1648). This conflict was so destructive that led to the death of more than half the population in large parts of Germany. Its end was brought about not by the victory of one party, but by general exhaustion on both sides. After many fruitless negotiations, the Peace of Westphalia was finally concluded in 1648, which would determine the political order in central Europe for many years to come. Here are extracts from one of the two parts of the treaty, the **Treaty of Osnabrück**:

*Art. I: Pax sit Christiana, universalis perpetua veraque et sincera amicitia inter sacram Caesaream maiestatem, domum Austriacam omnesque eius foederatos et adhaerentes et singulorum haeredes et successores, imprimis regem catholicum, electores, principes ac status imperii ex una, et sacram regiam maiestatem regnumque Sueciae omnesque eius foederatos et adhaerentes et singulorum haeredes ac successores, imprimis regem Christianissimum ac respective electores, principes statusque imperii ex altera parte, eaque ita sincere serioque servetur et colatur, **ut utraque pars alterius utilitatem, honorem ac commodum promoveat** omnique ex parte et universi Romani imperii cum regno Sueciae et vicissim regni Sueciae cum Romano imperio **fida vicinitas** et **secura studiorum pacis atque amicitiae cultura revirescant ac reflorescant.***

Art. V: Cum autem praesenti bello magnam partem gravamina, quae inter utriusque religionis electores et status imperii vertebantur, causam

et occasionem dederint, de iis prout sequitur conventum et transactum est: ...

§ 2: *Terminus a quo restitutionis in ecclesiasticis et quae intuitu eorum in politicis mutata sunt, sit prima dies Januarii anni millesimi sexcentesimo vicesimo quarti. ...*

§ 3: *Civitates Augusta Vindelicorum, Dünckelpüla, Biberacum et Ravensburgum retineant bona, iura et exercitium religionis dicti anni dieique; sed ratione dignitatum senatoriarum aliorumque munerum publicorum sit inter utriusque religione addictos aequalitas idemque numerus.*

(A. Reese, *Pax sit Christiana. Die westfälischen Friedensverhandlungen als europäisches Ereignis*. Düsseldorf 1988)

11. School rules of the “Höfisches Gymnasium”, today the Jean-Paul-Gymnasium in Hof

The old Latin school of the Bavarian town of Hof (Lat. *Curia*) was restructured into a humanistic, Protestant secondary school in 1546, i.e. in the lifetime of Philipp Melanchthon. The old school rules from 1656 have remained largely unchanged. Here are some interesting extracts:

Leges discipulis latae

Qui ex peregrinis scholis huc veniunt, vitae suae testimonia exhibent et apud rectorem deponunt, nisi de eorum probitate et modestia praeceptores iam ante per alios facti sint certiores aut nulla malae indolis suspicio in ipsis deprehendatur. (II 2)

Audita hora destinata ad scholam omnes sine cunctatione properant et modeste per plateas publicas incedunt, nec alios immodestia sua

offendunt, memores scholas esse ingeniorum officinas, in quibus, quae impolita, expoliuntur, quae indocta, erudite redduntur. (II 3)

*Scholam ingressi loca sua singuli occupant nec per scamna discurrentes turbas dant aut alios ad easdem invitant. Sed ad futuras lectiones **se praeparant**, ut paratiores et promptiores inveniantur. (II 5)*

*Ea, quae ad scholam pertinent, ab omnibus illaesa manent, et qui damnum dedit, petulantiae suae poenas luito **damnumque restaurato**. (II 6)*

*Lectiones memoriae infigendas singuli discipuli domi et privatim **ediscunt**, nec imparati ad scholam umquam accedunt aut praeceptoribus fucum inter recitandum faciunt. Tantum enim scimus, quantum memoria tenemus. (II 13)*

*Praeceptoribus recitantes discipuli insusurrationibus suis non molesti sunt, sed ad claram, distinctam, tardam et **exactam recitationem ac pronuntiationem** singuli assuefaciunt. Praecipitantia enim recitationi et iudicio inimica. (II 14)*

*Garrulitatem, otiosa et a studiis aliena colloquia omnes vitant. Contra vero **latinae linguae exercitium**, praesertim in superioribus classibus, summo studio urgunt, ut mature eruditum scribendi et loquendi habitum assequantur. (II 17)*

*Qui vero **futuri absentes** aut peregre profecturi, veniam a rectore et ceteris praeceptoribus impetrant, nec umquam praefixum absentiae tempus differunt, sed reditum, quantum fieri potest, maturant reverisque lectiones neglectas fideliter refarciunt. Scripta, quae interim a praeceptoribus proposita, vel per condiscipulos vel post reditum successive exhibent. (II 23, 24)*

Vestitu non nisi scholastico, honesto et ad humanitatem composito singuli et universi utuntur. Ex plumis enim aves et ex unguibus leones

cognoscuntur: Et **mollities in vestitu** delicati enim animi plerumque est indicium. (II 26)

Arma nisi scholastica (quae sunt calamus, atramentum, libri) nemo discipulorum publice aut privatim gestato, multo minus alios ad certamina provocato aut rixas non necessarias moveto. Sunt enim inermes Musae et **ab omnibus litigiis immunes**. Si vero quae ortae disceptationes, ad praeceptores sine cunctatione deferuntur et componuntur. (II 28)

Condiscipulos suos fraterno amore complectuntur et **concordiam** cum iis alunt, nec semina ad discordiam serunt. Dicit enim non potest, quam tenaciter huius puerilis amicitiae memoria animis postea inhaereat, ita ut immortalis interdum apud multos esse consueverit. (III 8)

Noctu extra aedes privatas ne evagantur, nec alibi pernoctant aut loca suspecta adeunt, vel tumultus in plateis excitant vel conventicula et illicita rerum inutilium exercitia instituunt. Vitare enim peccatum est **occasionem peccandi vitare**. Et dato uno inconvenienti, sequuntur alia. In publicis tabernis et popinis ne reperiuntur, nec quos habent parentum beneficio nummos, male dilapidant. Multo minus libros divendunt aut cum aliis permutant. Magnum enim **parsimonia** est vectigal; nec minor est virtus quam quaerere parta tueri. (III 11, 12)

Pernicies studiorum certissima est **Venus**: Ideo ad amores et libidines nullus discipulorum animum applicato, nec sponsalia de praesenti vel futuro contrahito, ne sero deinde cum Phrygibus sapere incipiat:

Tu contra

Otia si tollas, periire Cupidinis arcus,
contemptaeque iacent et sine luce faces

(III 13, quoting Ov. Rem 2. 139-140)

Aleae, chartis lusoriis et aliis **ludorum** generibus illicitis discipuli operam ne dant. Lotiones frigidas aestivo tempore fugiunt, quae multis

*exitio esse solent. Qui enim amat periculum, in eo peribit (Syr. 3.27.16).
(III 14, 15)*

*Qui scholae honeste **valedixerunt**, libertate sua, quam sibi plerique imaginantur, ne abutuntor, nec alios seducunt, vel crapulae et discursionibus nocturnis indulgento, aut sinistram sibi famam et odium apud praeceptores et cives concilianto. Sed ita discedunt, ut sui desiderium relinquunt et spem honesti atque exoptati redditus omnibus faciant. Nam*

*Omnia tunc bona sunt, clausula quando
bona est. (III 18)*

*Nemo in urbe toleretur, qui **disciplinae scholasticae** se subicere recusat. Civitate non dignus est, qui legibus civitatis, quibus etiam annumerandae scholasticae sunt, oboedire detrectat. (III 20).*

(Leges scholae Curiensis. Hof 1656)

12. René Descartes

The founder of modern rationalism, René Descartes (1596-1650, [Lat. Rhenatus Cartesius]), received inspiration for his most important philosophical and mathematical discoveries in the Bavarian town of Neuburg! As a young officer of Tilly's troops, he took advantage of weeks of peace and quiet there in the winter of 1619/20 to work on his intellectual pursuits. It was there, too, that he came up with his "first principle of philosophy", the famous "*Cogito, ergo sum*". In 1641 he described how he had arrived at this principle in his *Meditationes de prima philosophia* (II 1-2):

*Enitar tamen et tentabo ... removendo scilicet illud omne, quod vel minimum dubitationis admittit, nihilo secius quam si omnino falsum esse comperissem; pergamque porro, donec aliquid certi vel, si aliud nihil, saltem hoc ipsum, pro certo, nihil esse certi, cognoscam. Nihil nisi punctum petebat **Archimedes**, quod esset firmum et immobile, ut integram*

terram loco dimoveret; magna quoque speranda sunt, si vel minimum quid invenero, quod certum sit et inconcussum. ...

*Sed est deceptor nescio quis, summe potens, summe callidus, qui de industria me semper fallit; **haud dubie igitur ego etiam sum**, si me fallit, et fallat, quantum potest: nunquam tamen efficiet, ut nihil sim, quamdiu me aliquid esse cogitabo, adeo ut omnibus satis superque pensitatis denique statuendum sit hoc pronuntiatum '**Ego sum, ego existo**', quoties a me profertur vel mente concipitur, necessario esse verum.*

(René Descartes, *Meditationen über die Grundlagen der Philosophie*. Lat. u. dt., ed. L. Gäbe. Hamburg 1959)

13. From the time when the Turks came to Europe as conquerors

Memory is the foundation for reconciliation. A dialogue between civilizations aimed at understanding and cooperation presupposes a self-critical engagement both with one's own history and with the history of one's partners in dialogue. In this spirit, we also quote an account of the time when the Turks came to Europe as conquerors.

Events in Passau during the siege of Vienna by the Turks

When Vienna was besieged by the Turks (Lat. *Ottomanni*) in 1683, the Emperor (Lat. *caesar*) took refuge with his family in Passau (Lat. *Passavia* or *Patavia*). There the people were mainly concerned with trying to regain God's grace (Lat. *numen*).

*Annus 1683. uti dioecesim Passaviensem funestis cladibus extremoque summae rei periculo, Christianum orbem reliquum pavore et luctu, ita salutaribus poenitentiae lacrymis omnes implevit. **Ottomanni inundaverant Austriam**, profugus ab sede sua caesar. **Passavia** receptum augustae familiae dedit. Interea premente **Viennam** hoste quaesitae*

*Passaviensibus omnes placandi numinis viae: propositum ex pulpitis omnibus ab episcopo edictum, quo districte imperabatur, uti intra spatium dierum quatuordecim omnes ac singuli Passaviensium **confessione culpae** cum deo redirent in gratiam, mysteria sacrosancta perciperent onerata quoque religionibus conscientia patrum familias, ut hoc imperium accurarent ab suis sine tergiversatione compleri. Negant annales nostri ardorem illum exterorum pariter atque popularium summique infimique ordinis hominum ad sacra tribunalia concurrentium prostratis corporibus, sublatis in coelum oculis, manibus, pacem superum gemebundis vocibus deprecantium explicari pro dignitate posse. Quin ipsi, quos valetudo prohibebat insistere pedibus, eluctati e grabatis, ne societate communis poenitentiae carerent, alieno ministerio sellis inferebantur in templa. Coram sanctissimo sacramento in conferta multitudine sese **in preces et gemitus** effundebant. Tam copiosam tamque illustrem hominum frequentiam adeo prolixae adeoque sincerae pietati navantem aiunt eatenus in templis conspectam haud esse. Congregatis interea Sarmatum, Bavarorum, Saxonum aliorumque imperialium subsidiis appetebat articulus aleae cum hoste tentandae. Quae uti e voto caderet, religiosissimus caesar Passavii, cum atram illam rerum periclitantium noctem inter illustria pietatis exempla, suum nempe morem, exigeret, aciem et ipse suam solvendae obsidioni explicuit comprecationem publicam, ad quam non cives modo in sua tributi vexilla, sed omnes e vicinis monasteriis praelati ac coenobitae convocati sunt. Processum est ex basilica cathedrali **ad ecclesiam Jesuitarum**. Pompa nunquam hactenus ea in urbe visa: in principiis gradiebantur urbani Passavienses; sequebatur ordo coenobiticus; inde clerus ornatu candido cereisque lucentibus; excipiebat veneranda series procerum cathedralium bini et bini; post hos celsissimus loci princeps antistes cum praelatis quatuordecim infula pontificali tectis; postremo augustissimus caesar cum legatis tribus: Pontificio et Hispano et Veneto totiusque aulae comitatu. Consonabant compita lugubribus supplicantium clamoribus ex imo pectore in coelum emissis: Comploratio, gemitus, demissi in terram vultus, suffusi lacrymis oculi, scena denique universa ad incredibilem animorum motum composita. Praeterea **ieiunium** omnibus indictum rigidissimum, quo abdicato per*

*diem cibo post occasum modo solis in coenae vicem ponebatur panis et aqua, id quod ab omnibus arcta religione servatum marcentes univ-
ersim foci et tecta fumis diem totum inania prodebant. Ita dies et ille, et
qui secuti sunt, acti continente luctu, gemitu, concursatione templorum,
dividendis eleemosynis, afflictandis corporibus, scelerum inveteratorum
egerendis sordibus, seriis vitae in melius commutandae decretis aliisque
innumeris contriti cordis operibus adeo, ut, quod in fastis nostratibus
legere est, modus non suppetat illum animorum motum curasque **ad
emolliendum coelum** unice conversas absentium oculis scribendo su-
bicere, dum tandem **mensis September medius** laureatis nunciis curas
Christiani orbis levavit.*

(M. Hansiz, *Germania Sacra* I, p. 774)

14. “Burning of witches”

The foundations for the rule of law in Europe were mainly laid in Roman antiquity. But the upholding of the rule of law suffered serious setbacks, not least in the cruel persecution of witches in large parts of Europe. One account mentions that as early as 1090, long before the witch-hunts reached their peak – around 1600 –, three women were burnt at the stake in a Bavarian village after being accused of witchcraft. The account states that this event took place in the village of Vötting (Lat. *Vettingia*), which is now part of the town of Freising (Lat. *Frisingia*).

*1090. In hoc anno Meginwardo et Herimanno pro episcopatu alter-
cantibus nulloque pectore nec fas aut nefas discernente excitati sunt
Vettingenses cives in diabolicum zelum invidia instigante super **tres
pauperculas mulieres**, quasi essent veneficae hominum et frugum per-
ditrices. Quas quodam mane in lecto adhuc dormientes apprehenderunt,
et **ad aquam eas examinantes** nihil in eis culparum invenerunt; et fla-
gellantes eas **crudeliter** voluerunt eis aliquid eorum, quae ipsis mendose
intentabant, extorquere, nec potuerunt. Tunc quidam eorum ibant ad*

*Frisingense vulgus et impetrabant erga quendam Rodolfum et Chonradum, quod plebium turbas congregaverunt, et pervenerunt ad easdem mulieres, et comprehenderunt eas et usque Frisingam eas adduxerunt; et iterum eas flagellantes nihil eis veneficii extorquere valentes duxerunt eas ad ripam Isarae fluminis et **combusserunt eas omnes tres simul**, quarum una viventis pueri praegnans fuit, et sic in igne martirizatae sunt in 14. Kal. Iul. et a quodam suo consanguineo in ipsa ripa sepultae sunt.*

*Quas postea tulerunt ibi quidam sacerdos et duo monachi et in atrio Sancti Stephani sepelierunt sperantes eas vere esse **dignas Christianae communionis**.*

(G. Waitz, ed., *Annales S. Stephani Frisingenses*. Monumenta Germaniae historica (MGH) XIII. Hannover 1881, p. 52)

15. The Europeans and the Jews

The persecution of the Jews is another part of our history which we, as Europeans, should look back on with self-criticism and shame. We quote from two documents on this subject from Regensburg (Lat. *Ratisbona* or *Ratispona*). In 1230 King Henry VII affirms that the Jews in Regensburg have certain rights:

*Heinricus dei gracia Romanorum rex et semper augustus univ-
ersis imperii fidelibus hanc litteram inspecturis graciā suam et omne
bonum. Universitati tam presencium quam futurorum duximus de-
clarandum, quod nos de providencia consilii nostri **universis iudeis
Ratisponensibus talia iura et libertates**, que a nostris progenitoribus
et predecessoribus habuerunt, auctoritate regia confirmamus, dantes eis
hanc libertatem et ius, ut aurum et argentum emere debeant et vendere
in civitate Ratisponensi, et nullatenus ante iudicem, nisi quem ex parte
eorum elegerint et accipient, debent in causam trahi vel alicui respon-
dere, et nec clericus nec laicus potest vel debet a iudeis aliquid evincere
vel protestari, nisi **iudeus testimonio intersit** et unus sit ex testibus.
Quecumque bona in potestate eorum decem annis habuerint et tranquille*

*possederunt, absque contradictione cuiuslibet postmodum possidebunt et habebunt. Mandamus igitur et sub pena gracia nostre districte precipimus, ut nullus sit, qui ausu ductus temerario prefatis iudeis suprascripta iura et libertates infringere audeat aut alicuius ingenii scrupulo perturbare; quod qui fecerit, **a nostra gracia est exclusus**. Ad cuius eciam facti nostri robur in posterum valiturum presens privilegium conscribi et sigillo nostro iussimus insigniri. Datum apud Nurnberg, anno dominice incarnationis millesimo ducentesimo tricesimo, II kal. Julii, indictione tercia.*

(Regensburger Urkundenbuch 1.56, in: J. Widemann, ed.,: *Die Urkunden der Stadt bis zum Jahre 1350*. München 1912)

In 1519 the Jews are driven out of Regensburg:

*Nec mora mittuntur ex consulibus cum plerisque de communi populo, qui Judaeis deferrent nuncium, ut infra secundam et sextam eiusdem hebdomadae ferias **urbe excederent**. Quibus auditis Judaei flentes capillosque e capitibus propriis divellentes sanctuarium eorum ipsi prophanabant, ne Goim, id est gentes, quo nomine nos appellant, illud debonestarent. Judaei cum se peremptorii termini brevitatem nimium coarctari clamitarent nec pignora perspici vel scripto designari possent, senatores termino aliud addebant triduum ea tamen adiuncta conditione, ut si quis Judaeorum in tertia mox feria in urbe Ratisbona repertus fuisset, **res omnes vitamque pariter amitteret**. Judaei igitur, posteaquam pignora scripto designata et ad praetorium fuerant delata, ad exeundum mox se praeparabant. Vidisses valetudinarios et ad ambulandum invalidos, quod erat **miserabile visu**, dorso fortiorum impositos ad navim deferri ibique vix depositos vitam cum morte mutasse plerisque nostrorum ex commiseratione dicentibus: “Quo nam locorum gentiumve haec gens pergit miserrima?” Fuere Judaei **paulo minus quingenti** scripto designati iunctis parvulis et mulieribus praeter alios 80, ut ferunt, studentes, qui urbe divisim excesserant.*

(F. Baethgen, ed., *Urkunden und Aktenstücke zur Geschichte der Juden in Regensburg 1453-1738*. Bearb. v. R. Straus. München 1960, pp. 385 s.)

16. Jakob Balde, the German Horace

The great Latin poet Jakob Balde was referred to as “the German Horace”. Born in 1603 or 1604 in Ensisheim (Alsace), he studied in Ingolstadt (Lat. *Anglipolis*) and worked as a priest, a teacher of rhetoric and a poet in Munich and other Bavarian towns, and lastly – from 1654 till his death in 1668 – in Neuburg (Lat. *Neoburg* or *Arx Nova*) on the Danube (Lat. *Danubius* or *Ister*). Balde wrote in Neuburg this poem, in which he compares the flowing of the Danube to the inexorable flux of life (End of the poem *Satyra contra Abusum Tabaci*):

De brevitae vitae: Ex contemplatione Danubii Neoburgum praeterfluentis

*Haec ad Danubium, refici quo tempore pontem
Vidimus insano bellorum turbine fractum,
Arce Nova, vastis cohibens ubi molibus Istrum
Ante Palatini clivo subnixa Philippi
Moenia, confuso stringentem gurgite ripas,
Nereus Anglipolim transmittit et inde Viennam,
Cornibus augendum majoremque usque futurum,
Donec in Euxino perdat sua nomina ponto.
Nos quoque nostra brevi modica perdemus in urna.
Annis more fluens undatim vita recedit,
Vorticibusque suis rapitur declivior aetas
Post varios flexus tumulum subitura profundum.
Festini liquidis decurrunt passibus anni
Flumineo motu neque enim consistere possunt.
Quantum praeteriit, dum scribimus atque movemus
Invidiam sicco ventum potantibus ore!
Quod loquor, hoc inde est nullo revocabile gyro:
Nescit lapsa semel cum fluctibus hora reverti.
Nonne tibi faciem veniens ostenderit unda?
Quae tamen instabilis mox tergum mobile praebet.*

*Sic intra positas homini data tempora metas
Tamquam claustra meant, urgente crepidine certos
Menses atque dies. Sensim dilabimur omnes
In mare sicut aquae. Musae Charitesque venustae
Insontesque joci, Satyri Satyraeque, valete!*

(J. Balde, *Satyra Contra Abusum Tabaci*. Ingolstadt 1657)

17. Certificate for Albert Schweitzer

On November the 24th, 1957 the Protestant theologian, doctor and musician Albert Schweitzer was awarded an honorary doctorate by the Eberhard Karls University in Tübingen. The Latin certificate reads:

QUOD BONUM FELIX FAUSTUMQUE SIT
ANNO SALUTIS
MILLESIMO NONGENTESIMO QUINQUAGESIMO SEPTIMO
RECTORE UNIVERSITATIS MAGNIFICO
GERHARDO ROSENKRANZ
THEOLOGIAE DOCTORE
SCIENTIAE RELIGIONUM PROFESSORE PUBLICO ORDINARIO
DECANO
OTTONE MICHEL
THEOLOGIAE DOCTORE
NOVI TESTAMENTI PROFESSORE PUBLICO ORDINARIO
ORDO THEOLOGORUM EVANGELICORUM
IN LITTERARUM UNIVERSITATE EBERHARDINA CAROLINA
TUBINGENSI
VIRO REVERENDISSIMO

ALBERTO SCHWEITZERO

THEOLOGIAE PHILOSOPHIAE MEDICINAE DOCTORI

THEOLOGIAE PROFESSORI
MEMBRO MULTARUM ACADEMIARUM
ET SOCIETATUM RERUM SCIENTIARUM
QUI NOVA NOVI TESTAMENTI INTERPRETATIONE DE REGNI
APPROPINQUANTIS EVANGELIO NOS FECIT CERTIORES
QUI PHILOSOPHIAE AC THEOLOGIAE HONOREM AD RES RECTE GERENDAS
PROXIMIQUE DOLORES SUSCIPIENDOS REFERRE NUMQUAM DESTITIT
QUI SVAE IPSIUS VITAE VI ATQUE EXEMPO TOTUM ORBEM HUMANUM
AD FRATRUM VICES PRAESTANDAS EXCITAVIT
IURA ET PRIVILEGIA
THEOLOGIAE DOCTORIS
HONORIS CAUSA
RITE CONFERT ET HOC TESTATUR DIPLOMATE IMPRESSOQUE
UNIVERSITATIS SIGILLO
TUBINGAE
DIE XXIV MENSIS NOVEMBRIS ANNI MCMLVII
RECTOR DECANUS

(A. Fitzek, *Latein in unserer Zeit*. Würzburg 1990, p. 20)

18. Certificate for Władysław Bartoszewski

On April the 16th, 2004, in Cologne, the former Polish foreign minister, Władysław Bartoszewski, was awarded the Humanism Prize of the Deutscher Altphilologenverband (Association of German Classicists). The Latin certificate reads:

HIS LITTERIS
PRAEMIVM HVMANITATIS
ADIVDICAMVS
DOMINO ILLVSTRISIMO ATQVE HVMANISSIMO
WŁADYSŁAW BARTOSZEWSKI

PRAECLARO HISTORIAE INVESTIGATORI
PRISTINO RERVM EXTERNARVM POLONIAE MINISTRO
PROFESSORI AC SCRIPTORI NOBILISSIMO

QVI AB HOSTIBVS HVMANITATIS VEHEMENTER VEXATVS
MVLTA QVOQVE ET BELLO PASSVS

TAMEN DE GLORIA VICTIS TRIBVENDA
DE LIBERTATE PATRIAE REDDENDA
DE PACE CVNCTIS EVROPAE POPVLIS RESTITVENDA
NVMQVAM DESPERAVIT

CREDENS ESSE NEFAS
ANIMAM PRAEFERRE PVDORI
ET PROPTER VITAM VIVENDI PERDERE CAVSAS

QVI SEMPER ET VBIQVE
STVDIVM RERVM CIVILIVM AC SALVTIS PVBLICAE
CVM ANIMI CVLTVRA CONIVNGENS
HISTORIAM APPELLAT MAGISTRAM VITAE

QVI FORTITER CONTRA TORRENTIEM NIXVS
MVNERE INTERPRETIS FVNGENS
INTER POLONOS ET GERMANOS
FVNDAMENTA EVROPAE COALESCENTI POSVIT

COLONIAE AGRIPPINENSIVM
A. D. XVI. KAL. MAIAS ANNO DOMINI BISMILLESIMO QVARTO
ASSOCIATIONIS PALAEOPHILOGORVM GERMANORVM PRAESES
HELMVT MEISSNER

(Forum Classicum, 2/2004. Bamberg 2004, p. 102)